

In opstand tegen de farao. Een ifriet¹ waart door het Midden-Oosten...

Brecht De Smet

Staat zonder legitimiteit

Twee maanden voor de Egyptische 25 Januarirevolutie stelde de Egyptische schrijver Alaa al-Aswany, bekend van zijn verfilmde roman *Het Yacoubian*: ‘Het regime heeft het punt bereikt waarop het zich genoodzaakt ziet om op de mensen, de burgers te schieten. Dit is een heel belangrijk teken dat we in dit land dicht bij een echte verandering komen. Een politiek regime kan niet op deze wijze verder blijven bestaan.’²

Voor de meeste westerlingen stond Egypte voor een aangenaam, gastvrij land met piramiden, Nijlcruises en diepzeeduiken nabij Hurgada. Voor de grote meerderheid van Egyptenaren was het leven onder de farao echter hard en uitzichtloos. Aan de vooravond van de revolutie leefde de helft van de bevolking onder de armoedegrens van twee dollar per dag, zo’n twaalf Egyptische pond. Daarmee kan je in het volkse eethuis Kazaz in Caïro welgeteld zes kleine broodjes falafel kopen, of twee shoarma’s. Deze armoede staat in schril contrast met de rijkdom van een klein deel van de bevolking dat zich in afgesloten villawijken, private scholen en privéclubs laaft aan de vetpotten van de samenleving. Egypte is geen arm land, maar een land van armen.

Naast de duidelijke economische en politieke malaise werd de bevolking de afgelopen jaren ook steeds meer geconfronteerd met de gewelddadige willekeur van het Egyptische staatsapparaat. Het bekendste geval is de folterdood van Khaled Said, een 28-jarige jongeman uit Alexandrië, die op 6 juni 2010 door de Egyptische politie uit een internetcafé werd geplukt, en in een naburig gebouw werd doodgeslagen. De cafébaas beschreef later in de pers hoe de agenten Said’s hoofd eerst tegen een ijzeren deur beukten, en vervolgens tegen de trappen en de muren. Twee dokters die aanwezig waren, probeerden tussenbeide te komen om de jongen te reanimeren, maar de politie bleef op zijn levenloze lijf timmeren. Nadien propten de

agenten hasj in zijn keel om hem van drugsgebruik te beschuldigen. Said's folterdood leidde tot betogingen in Alexandrië. De oprichting van steuncomités, acties en Facebookpagina's als *'We are all Khaled Said'* zouden rechtstreeks bijdragen tot de revolutie op 25 januari.

Tijdens de parlementsverkiezingen van november 2010, amper twee maanden voor de revolutie, consolideerde de Nationaal-Democratische Partij (NDP) van Mubarak nog haar absolute meerderheid via grootschalige fraude en intimidatie. De revolutie was een spontane uitbarsting van opgekropte frustratie en woede ten aanzien van een systeem dat zijn bevolking politieke en economische rechten en menselijke waardigheid ontzegde. Toch kwam deze gebeurtenis niet zomaar uit de lucht vallen. De politieke en economische veranderingen van de jaren 1990 leidden in het voorbije decennium al tot protestbewegingen die aan de basis van de revolutie van 2011 zouden liggen.

Een geschiedenis van onderdrukking?

Wie beweert dat de Egyptenaren een geschiedenis van onderdrukking achter de rug hebben, heeft maar gedeeltelijk gelijk. Het klopt dat een hele reeks autocraten Mubarak voorafgingen, maar dat wil niet zeggen dat de Egyptenaren deze dictaturen slaafs aanvaardden. Integendeel, naast een verleden van onderdrukking kent Egypte ook een geschiedenis van verzet. De eerste gedocumenteerde staking vond plaats onder farao Ramses III, zo'n drieduizend jaar geleden. In het meer recente verleden valt de Urabi-revolte van 1882 op. Toen de Egyptische staat op het einde van de 19de eeuw haar schulden niet meer kon afbetalen aan de westerse kredietgevers, brak een nationale opstand uit tegen de buitenlandse – voornamelijk Britse – inmenging. Britse troepen vielen het land binnen en maakten van Egypte officieel een kolonie. Tegen de Britse bezetting ontstond langzaam maar zeker verzet en in 1922 verkreeg Egypte haar 'nominale' onafhankelijkheid. Het land werd een parlementaire monarchie, maar de economische, militaire en politieke invloed van de Britten bleef groot. De autochtone burgerij was te sterk verweven met buitenlandse kapitaalgroe-

pen en binnenlandse grootgrondbezitters om een onafhankelijke industrialiserings- en moderniseringspolitiek te voeren. De Egyptische economie bleef gericht op de export van industriële gewassen, zoals katoen, wat haar tot een ondergeschikte positie in de wereldeconomie dwong.

Na de Tweede Wereldoorlog ageerde een nationale coalitie van liberalen, nationalisten, communisten en Moslimbroeders tegen het neokolonialisme van de Britten en het feodalisme van de Egyptische koning Farouk en de aristocratische grootgrondbezitters. De beweging was echter niet in staat om de grote boerenmassa op haar hand te krijgen, noch om een eensgezinde oppositie tegen het regime te voeren. Begin jaren 1950 was Egypte dan ook in een patstelling beland. De koning, de landeigenaren en de Britten hadden elke vorm van politieke legitimiteit verloren, maar de oppositie was niet sterk genoeg om de macht over te nemen. Het aanhoudende protest culmineerde op 25 januari 1952 in een volksoptocht in Caïro. Daarbij werden gebouwen met een 'koloniale' of 'westerse' symboolwaarde, zoals banken, nachtclubs, casino's en hotels, in brand gestoken. De regering greep deze opstand aan om de leiders van de nationale coalitie te vervolgen. De revolutie was niet voorbij, maar zonder leiding was de beweging stuurloos. Op 23 juli maakte een coup van de zogenaamde Vrije Officieren, geleid door kolonel Gamal Abd al-Nasser, een einde aan zes maanden sociale onrust.

De politieke erfenis van Nasser is tot op heden voor de meeste Egyptenaren dubbelzinnig. Nasser maakte een einde aan de dubbele onderdrukking door buitenlands imperialisme en binnenlands feodalisme, hij zette Egypte op de kaart als leider van de Arabische wereld, en dankzij de uitbouw van een sterke publieke sector voerde hij een sociaaleconomische welvaartspolitiek. Anderzijds wordt hij beschouwd als de grondlegger van Egyptes hedendaagse autoritarisme: onder zijn bewind werden de eenpartijstaat en het repressieapparaat uitgebouwd, die vervolgens door Sadat en ten slotte door Mubarak werden overgenomen en verfijnd. al-Aswany vat het als volgt samen:

'Nasser was een groot leider die veel positieve zaken bewerkstelligde voor Egypte. (...) Voor de eerste keer konden veel Egyptenaren genieten van

kwakeitsvol onderwijs, sociale zekerheid en welvaart. (...) Maar we mogen niet vergeten dat de huidige dictatuur op Nassers regime is gebaseerd: de veiligheidsstaat, het controlesysteem, de verkiezingen, alles. De ironie is dat hij een dictatuur vestigde, niettegenstaande hij er geen nodig had. Nasser werd zodanig gesteund dat hij gemakkelijk een meerderheid had gehaald bij eerlijke verkiezingen. Dat was niet het geval met de presidenten die na hem kwamen. Hij was degene die de dictatuurmachine bouwde. En het probleem met deze machine is dat iedereen haar kan gebruiken. (...) Als je op de plaats van de bestuurder zit, moet je gewoon op de knop duwen en het regime blijft voortrollen.³

Uit de recente geschiedenis blijkt dat de Egyptenaren niet plots uit een eeuwige toestand van 'oosters despotisme' zijn ontwaakt: net als de westerse volkeren vochten zij al lang voor vrijheid en zelfbeschikking. De grondslagen van de Mubarakdictatuur stammen dus niet uit het farao-nische of Ottomaanse tijdperk, maar zijn een product van een moderne economische en geopolitieke werkelijkheid.

Eerste neoliberale offensief

In de tweede helft van de jaren 1960 belandde het nasseristische systeem in crisis. De economie had nood aan nieuwe investeringen, terwijl de staat het kapitaal niet meer kon opbrengen om deze te verwezenlijken. In de Zesdaagse Oorlog tegen Israël in 1967 leed Egypte een verpletterende nederlaag. Nasser en zijn 'Arabisch socialisme' donderden van hun voetstuk. Het regime viel grofweg uiteen in twee kampen, elk met een radicaal verschillende visie op een uitweg uit de crisis: ofwel moest de private sector volledig door de publieke sector worden geabsorbeerd, zodat de staat over voldoende kapitaal zou beschikken en de 'socialistische' fase verder kon worden uitgebouwd; ofwel moest de overheid zich net terugtrekken uit de economische sfeer door te privatiseren, te liberaliseren en buitenlandse investeringen aan te trekken. De eerste keuze hield een verdere oriëntatie naar de Sovjet-Unie in; de tweede een toenadering tot het Westen. Tijdens

Nassers laatste jaren als president waren er reeds voorzichtige pogingen om voor de tweede optie te kiezen, maar pas na zijn dood in 1970 werd een volledig nieuwe koers gevaren. President Anwar Sadat, die Nasser opvolgde en de economisch-liberale factie vertegenwoordigde, won in 1971 het pleit en liet zijn politieke tegenstanders arresteren. Sadat startte een totale omvorming van het regime op geopolitiek, economisch, ideologisch en sociaal vlak. De Oktoberoorlog in 1973 en de daaruit voortvloeiende vrede met Israël versterkten Sadats onderhandelingspositie en gaven hem de gelegenheid om in de bipolaire wereldorde van de Koude Oorlog van kamp te wisselen. In ruil voor zijn trouw aan de nieuwe Amerikaanse beschermheer kreeg Egypte jaarlijks een dotatie van 2,1 miljard dollar. Sadats geopolitieke alliantie met de VS werd op economisch en ideologisch vlak vertaald in de Infitah (Opening): de aankondiging van een economische en politieke liberalisering.

De Infitah werd echter een flop. Tussen 1974 en 1982 werden geen noemenswaardige buitenlandse investeringen aangetrokken. De Egyptische publieke en private sector waren verantwoordelijk voor 61% van de investeringen. Slechts 16% van de investeringen kwam uit het Westen en dat kapitaal was voornamelijk gericht op de uitbouw van niet-productieve sectoren, zoals het toerisme en de financiële sector. De verwaarlozing van de productieve en exportgerichte sectoren, die onder Nasser waren uitgebouwd, leidde tot de-industrialisatie, *jobless growth*, toenemende werkloosheid (van 2,2% in 1960 tot 11% in 1986), en hoge inflatie (gemiddeld zo'n 25 à 30% per jaar).⁴ Terwijl Nassers corporatistische politiek economische vrede had verzekerd, leidde Sadats neoliberale offensief tot stakingen en arbeidersprotest. Ook linkse studenten en democratische activisten joeg hij tegen zich in het harnas, toen bleek dat zijn democratische hervormingen enkel op papier bestonden, en dat het nieuwe meerpartijenstelsel louter een façade was om de almacht van de presidentiële partij te verbergen. Sadat deed een beroep op de politieke islam om zijn linkse en nationalistische tegenstanders te bekampen. Moslimbroeders en andere islamistische groepen, die tijdens Nasser waren onderdrukt, kregen hun bewegingsvrijheid terug. Ze werden door de staat gebruikt als stoottroepen tegen de linkse invloed aan de universiteiten en in het publieke leven. Maar de islamisti-

sche militanten keerden zich tegen hun broodheer, toen duidelijk werd dat Egypte een aparte vrede met Israël zou sluiten en steeds meer toenadering tot de VS zocht. Toen Sadat op aanraden van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) in 1977 besloot om de subsidies voor basislevensmiddelen af te schaffen, kwam het tot een heuse opstand in Caïro en enkele provincie-steden. De economische maatregel werd teruggeschroefd, maar het regime liet nu elke schijn van politieke participatie en democratie achterwege. De laatste jaren van Sadats presidentschap werden gekenmerkt door een grim-mige repressie van elke politieke oppositie, tot hij in 1981 werd vermoord door leden van de terreurgroep Islamitische Jihad.

Tweede neoliberale offensief

Toen Hosni Mubarak in 1981 aan de macht kwam, leek het voor de bevolking even dat Egypte de goede weg zou opgaan. De nieuwe president liet politieke gevangenen vrij en dankzij de instroom van olie-inkomsten en steun van het Westen kon de werkende klasse haar levensstandaard min of meer behouden. In 1984 organiseerde het regime voor het eerst echte parlementsverkiezingen. Op het eerste gezicht gaf Mubarak daarmee het startschot voor een voorzichtige democratisering en liberalisering van het politieke bestuur. Maar achter de schermen bleef Mubaraks partij en de militaire bureaucratie de touwtjes stevig in handen houden. Een speciaal comité was belast met de erkenning en controle van politieke partijen, zodat de oppositie de mond werd gesnoerd. Parlementsverkiezingen werden steeds in het voordeel van de NDP beslecht via fraude, intimidatie van politieke tegenstanders, het opkopen van stemmen, cliëntelisme... Het parlement, de regering, de ministeries, de ordediensten en het leger waren verstrengeld met de NDP: de partij was vooral een sociaal netwerk van de elite dat postjes, geld en macht onder haar aanhangers verdeelde. Zolang het economisch goed ging, kon en wilde de heersende klasse wel wat van haar uitgebreide financiële middelen ter beschikking stellen om aan haar bevolking kleine toegevingen te doen in de vorm van werkgelegenheid, loonbehoud en de schijn van democratische participatie en persvrijheid.

In de tweede helft van de jaren 1980 ging het echter bergaf met de Egyptische economie. De implosie van de olieprijs leidde tot een terugkeer van gastarbeiders uit de Golf. Daardoor verminderde de instroom van buitenlands geld en geraakte de binnenlandse arbeidsmarkt verzadigd. Een gebrek aan productieve investeringen en vooral de torenhoge buitenlandse schulden noodzaakten het regime ten slotte om bij het IMF aan te kloppen voor financiële steun. De regering implementeerde een Economic Reform and Structural Adjustment Program (ERSAP). Dit economische herstelprogramma was erop gericht om de inflatie en buitenlandse schulden terug te dringen via loonmatiging, privatisering van overheidsbedrijven, vermindering van staatsuitgaven, en liberalisering van prijzen en handel. Het ERSAP hield een economisch offensief in om de levensstandaard van de Egyptische industriearbeiders, boeren en stedelijke middenklassen op te krikken. Personenbelastingen en private bedrijfsbelastingen werden herleid tot een vlaktaks van 20%. Staatsbedrijven bleven echter 40% betalen. Daardoor werd hun concurrentiepositie kunstmatig uitgehold, gingen ze sneller bankroet, en konden ze worden verkocht. Tussen 1993 en 1999 verkocht het ministerie van Investerings meer dan honderd staatsbedrijven tegen dumpingprijzen.⁵ Enkele kapitalisten in de entourage van Gamal Mubarak, de jongste zoon van de president en zijn gedoodverfde opvolger, konden zo in korte tijd superwinsten realiseren.

Dankzij de besparingen en privatiseringen werd in de jaren 2000 een groeivoet van zo'n 7% bereikt, maar deze weerspiegelde geen stijging van de algemene maatschappelijke welvaart. Geprivatiseerde bedrijven dankten massaal werknemers af en in 1998 leefde zo'n 70% van de werknemers in de private sector in armoede.⁶ Mohammed Abdel Azim beschrijft de werkomstandigheden in de private Samuli Textile Spinning Factory in het Nijldeltastadje al-Mahalla al-Kubra als volgt:

‘We moeten twaalf uren werken in één shift. We hebben geen verlof op vrijdag. We hebben geen vakbond in de fabriek. De arbeidswet is slechter dan voorheen. De fabrieksbaas heeft absolute macht over de arbeiders. Hij kan hen zomaar ontslaan of hun taak en positie wijzigen. De regering steunt

de fabrieksbazen tegen de werknemers. (...) Er is geen gezondheidszorg of verzekering. (...) Wanneer er een fout in het productieproces optreedt, moeten de arbeiders ervoor betalen. We krijgen niet eens drinkwater.⁷

Op het platteland werden de grondprijzen geliberaliseerd. Het leidde tot een stijging van de pachtprizen, een verarming van de kleine boeren en een concentratie van grootgrondbezit. Gronden van grote landeigenaren die tijdens de jaren 1950 en 1960 onder Nasser aan kleine pachters waren toegewezen, werden mét de steun van de politie en de regering op gewelddadige wijze opnieuw bij het grootgrondbezit ingelijfd. Boeren werden van hun gronden verdreven en moesten als dagloner aan de slag, of trokken naar de steden, waar ze vaak in de informele economie – voornamelijk in de bouwsector – belandden.

De neoliberale hervormingen van de economie gingen gepaard met politieke veranderingen. In 1990 werd de kieswet aangepast in het voordeel van de regerende NDP, wat een meerderheid van de oppositiepartijen tot het boycotten van de verkiezingen noopte. Drie jaar later werden de vakverenigingen van dokters, journalisten, ingenieurs, advocaten, enzovoort onder directe overheidscontrole geplaatst. Onder het mom van de bestrijding van terrorisme en islamfundamentalisme werd de Moslimbroederschap als grootste oppositiepartij hard aangepakt. Toen de media zich eind jaren 1990 kritischer opstelden tegenover de regering en het gevoerde beleid, werden journalisten, bloggers en redacteurs systematisch bedreigd, opgesloten en gemarteld. In 2004 werd bijvoorbeeld de hoofdredacteur van *Al Arabi*, Abu al-Halim Qandil, door ingehuurde *baltageyya*⁸ gekidnapt, geslagen en naakt in de woestijn achtergelaten.

Haarden van verzet

Tegen het politieke en economische offensief van de Egyptische elites ontstond in de jaren 1990 en 2000 toenemend verzet vanwege boeren, politieke activisten in de steden, en de arbeidersbeweging. Mahmud Foda, een activist in het dorpje Dikirnis in de Nijldelta, beschrijft het protest van de boeren: